

В. А. ШИРОКОВ

Український мовно-інформаційний фонд НАН України, м. Київ, Україна.
Електронна пошта: vshirokov48@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5563-8907>

А. А. ЛУЧИК

Національний університет «Києво-Могилянська академія», м. Київ, Україна.
Електронна пошта: allal@meta.ua
<https://orcid.org/0000-0002-4218-355X>

ПАРАДИГМАЛЬНІ ЗАСАДИ ЛІНГВІСТИКИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті пропонується й обстоюється визначення парадигми наукового дослідження в сучасній лінгвістиці як еволюційно-інформаційно-феноменологічної. Наведено й обґрунтовано фактори, що сприяють появі такого терміна. З-поміж них виокремлюється трансдисциплінарний характер сучасної наукової діяльності, сконцентрованої навколо необхідності відтворення цілісної картини світу. Унаслідок такого модусу сучасного наукового пізнання ускладнюється сама система знань, що потребує переходу наукових уявлень на рівень абстрактніших категорій. Поряд з усталеними поняттями «методологія», «теорія» активніше застосовується термін «парадигма». Однак питання кількості та складу сучасних парадигм наукового знання й досі залишається відкритим, зокрема і в лінгвістичній науці. Різноманітність поглядів на лінгвістичну парадигму переважно обмежується трьома її реалізаціями: порівняльно-історичною, системно-структурною, антропоцентричною. Проте слід урахувати, що в новій цивілізаційній і соціотехнічній реальності докорінно й безпрецедентно змінилася роль лінгвістичної науки, яка вже адаптувала такі поняття, як еволюційність, інформативність, феноменологічність, що відповідають сучасним процесам у навколишній дійсності, розумінню мови як частини цивілізаційного світу.

Теоретичне переосмислення загальнонаукових уявлень стосовно мови, встановлення тісних зв'язків мовознавчої науки з глобальними соціальними та соціотехнологічними процесами, що відбуваються в мережецентричному світі, спонукають авторів до кваліфікації сучасної лінгвістичної парадигми як еволюційно-інформаційно-феноменологічної. Такий підхід забезпечує епістемологічний баланс між емпіризмом і метафізикою, вводить методологію лінгвістики до кола наук, близьких за своїми засадами до наукових дисциплін про природу та технології, розширюючи при цьому онтологічний і когнітивний діапазони мовознавчої науки.

Ключові слова: мережецентричний світ, методологія, теорія, парадигма, еволюційно-інформаційно-феноменологічна парадигма, епістемологічний баланс, емпіризм, метафізика, онтологічний діапазон, когнітивний діапазон.

Аналітичний підхід у пізнанні навколишньої дійсності сприяв появі понад 15 тис. наукових дисциплін, кожна з яких, маючи свої специфічні методи і предмет дослідження, заглиблюється у вивчення окремих, однорідних у певних відношеннях ділянок буття. Зазначений підхід спричинив універсальне явище диференціації наук, яке стало характерною ознакою науки XIX — першої половини XX ст.

Однак розвиток науки у другій половині XX ст. привів до появи й утвердження протилежної тенденції, де простежується взаємозв'язок процесів її диференціації і внутрішньої інтеграції. Така тенденція — наслідок природного прагнення людини скласти цілісну картину світобудови, що також є об'єктивною потребою суспільного розвитку. На сучасному етапі еволюції пошуково-пізнавальної діяльності людства ця тенденція об'єднує навколо вказаної мети всі галузі наукового пізнання, поступово формуючи таке когнітивно-комунікативне середовище, яке, за висловом Іммануїла Канта, становить «єдність різноманітних знань, об'єднаних однією ідеєю» [Кант : 680]. При цьому складність глобальної інформаційної системи, продукуваної людством, регулярно й прискорено зростає, свідченням чого є безпрецедентне зростання потоків інформації в суспільних системах комунікації.

За даними відомої фірми «International Data Corporation» (IDC), ще в 2011 р. загальний обсяг створених і реплікованих людством даних становив понад 1,8 зеттабайт (18 трильйонів ГБ). За прогнозами цієї ж фірми, обсяг даних на планеті буде як мінімум подвоюватися кожні два роки. Якщо цей тренд уважати справедливим, — а зараз немає серйозних підстав сумніватися в ньому, — то вже на поточний момент обсяг світових, адаптованих Мережею даних перевищує 10^{15} , а можливо й 10^{16} ГБ. Наукова думка, певна річ, прагне знаходити нові шляхи для опрацювання цієї інформації, намагаючись її систематизувати, структурувати та засвоїти. Унаслідок цього відбувається ускладнення вже самої системи оперування знаннями, цілісність якої може бути підтримана завдяки переходу наших уявлень про неї на рівень абстрактніших категорій, коли завдяки принципу «навмисного неповного знання» певні властивості її складників систематично ігноруються. Іншим і, можливо, ізоморфним наведеному способом досягнення цієї ж мети є сформульована одним з авторів цієї праці «презумпція нульового наближення» [Широков 2017, 2017а : 3–14].

Очевидно, сьогодні ми спостерігаємо перехід від відносно усталених понять «методологія», «теорія» до концепту «наукова парадигма» попри певну неусталеність поглядів стосовно меж останньої, її компонентів та процесів внутрішніх перетворень. Висвітлення проблеми парадигмального змісту і структури сучасної лінгвістики пов'язують з іменами таких відомих учених, як М. Алефіренко, Ю. Апресян, Н. Арутюнова, І. Арнольд, Ф. Бацевич, Ф. Березін, І. Голубовська, В. Дем'янков, С. Жаботинська, А. Загнітко, Ю. Караулов, А. Кибрик, В. Косеська-Тошева, Т. Космеда, В. Крофт, О. Кубрякова, В. Маслова, Ф. Ньюмейер, В. Плунгян, Е. Принс, П. Серіо, Ю. Степанов, Н. Чомські, А. Ченкі та ін. Різні погляди на лінгвістичну парадигму, зрештою, зводяться до встановлення трьох, іноді чотирьох її втілень-реалізацій: порівняльно-історичної, системно-структурної, антропоцентричної, а в деяких дослідженнях ще й синергетичної. Загалом питання кількості лінгвістичних парадигм залишається відкритим, так само як і те, якою є сучасна парадигма наукового знання. Аналізовані дослідження засвідчують, що принаймні в номінаціях лінгвопарадигм орієнтація відбувається на власне мовознавчу

методологічну термінологію: порівняльно-історичну, системно-структурну і под. При цьому часто зазначається, що поняття наукової лінгвопарадигми в своєму вияві зорієнтоване на загальнонаукову парадигму. Очевидно, тут скоріше йдеться про солідаризацію сучасної лінгвістики з гуманітарними науками під гаслом антропоцентризму, коли людина мислиться як певний центр Всесвіту.

Провідником таких поглядів на пострадянському просторі виступила О. Кубрякова, у працях якої антропоцентризм характеризується як «особливий принцип дослідження, який полягає в тому, що наукові об'єкти вивчаються передусім за їхнім значенням для людини, за їхнім призначенням для її життєдіяльності, за функціями для розвитку людської особистості і її вдосконалення. Він виявляється в тому, що людина стає точкою відліку при аналізі тих чи інших явищ, що вона втягується в цей аналіз, визначаючи його перспективу і кінцеву мету. У лінгвістиці антропоцентричний принцип пов'язаний зі спробою розглянути мовні явища у зв'язку "мова й людина"» [Кубрякова 1991 : 212–238]. Сьогодні в межах антропоцентричних підходів, де розвиваються такі наукові напрями, як когнітивна лінгвістика, мовна картина світу, лінгвоперсонологія тощо, утворилося кілька лінгвістичних шкіл. Так, усе частіше говорять про те, що в Росії сформувалися московська, волгоградська, воронезька, тамбовська, белгородська, в Україні — черкаська, харківська, херсонська школи.

Незважаючи на застереження провідних філософів сучасності щодо негативних впливів неконтрольованого антропоцентризму в наукових пошуках, коли «об'єктом лінгвістичних досліджень стає людина в усій її багатогранності: Я-фізичне, Я-соціальне, Я-інтелектуальне, Я-емоційне, Я-мисленнєво-мовне» [Маслова : 7], саме цей напрям є сьогодні основним вектором і гаслом лінгвістичних досліджень, принаймні у слов'янській мовознавчій науці, відтіснивши ледь не на периферію інші наукові підходи. Відбувається переорієнтація наукових пошуків у бік такої лінгвістики, яку Ф. де Соссюр назвав зовнішньою, що, на його думку, «може накопичувати одну по одній подробиці, не почувавши себе затиснутою в лещатах системи. Наприклад, кожний автор групуватиме на свій розсуд факти поширення мови поза межами її основної території; при з'ясуванні чинників, які беруть участь поряд з говірками у формуванні літературної мови, можна завжди вдатися до простого переліку; коли ж автор розташовує факти в певному порядку, то це робиться виключно з потреби кращого викладу». Словом, учений намагається довести свободу вибору дослідника, можливість польоту його думки в умовах виходу за межі дослідження мовної системи, в якій «довільне розташування неприйнятне; мова — це система, підпорядкована лише власному порядку» [Соссюр : 36].

Популярність напрямів зовнішньої лінгвістики, як не прикро, наводить на думку про поступове розмивання меж класичної лінгвістичної науки, об'єктом якої повинна бути власне мова. Від цих негараздів і застерігав М. Фуко, який уважав, що саме гуманітарні науки становлять небезпеку для всіх інших галузей знань своїм намаганням їх розпорошити, коли найменше відхилення від площини наукових рівнів ввергає думку в галузь, зайняту гуманітарними науками [Фуко : 367].

Визначаючи сучасну епістему наук, М. Фуко представляє її як тривимірний простір, де в одному вимірі розташовуються математичні й фізичні науки, в другому — науки про мову, життя, виробництво, розподіл багатств.

Між цими вимірами перебуває певна ділянка тих галузей, що піддаються математизації. Третій вимір — це філософська рефлексія, пов'язана з галузями лінгвістики, біології й економіки. Гуманітарні науки виключені з цього трикутника, вони існують між цими галузями знань. Як зазначав М. Фуко, гуманітарні науки становлять загрозу для всіх галузей знань, оскільки постійно існують ризики перетягнути індуктивні, дедуктивні, філософські дисципліни до сфери гуманітарних наук. Філософ констатує: «Річ у тому, що найменше відхилення від площини цих рівнів втягує думку в галузь, зайняту гуманітарними науками, а звідси небезпека “психологізму”, “соціологізму”, словом, усього того “антропологізму”, який стає особливо загрозливим тоді, коли, наприклад, не осмислюються належним чином відношення думки до формалізації або коли не підлягають необхідному аналізу способи буття, праці, мови. “Антропологізація” у наші дні — це найбільша внутрішня небезпека для знання» [Фуко : 367–368].

З тривимірної епістемі М. Фуко впливає, що лінгвістика займає своє місце в колі наукових дисциплін, об'єднуючись із тими з них, які прагнуть до упорядкування, щоб утворювати «структурні сталості», і межує з тими, що прагнуть до формалізації мислення. Проте над лінгвістикою постійно висить «загроза» радикальної гуманітаризації. Власне, з розвитком міждисциплінарності можемо наочно спостерігати рух лінгвістичних пошуків у бік утворення «структурних сталостей», математизації лінгвістичної діяльності або, навпаки, вихід зі свого матричного осередку сфери проміжних рівнів, тобто гуманітаристики, в якій сьогодні домінують погляди про вивчення «людини в мові», яка виступає як носій свідомості і як транслятор культур, і «мови в людині», що виявляється мірою всіх речей у мові й культурі [Кубрякова : 216].

Коли сучасна парадигма лінгвістичних досліджень схиляється до радикального антропоцентризму, варто зважити й на міркування ще одного французького філософа Ж.-М.Шеффера, який у праці «Кінець людської винятковості» вже на початку нашого тисячоліття стверджував, що час, коли людина мала право називати себе центром Всесвіту, безповоротно минув. На його думку, суб'єкт знання не протистоїть дійсності, яку спостерігає, але сам є одним з її елементів. Цим усувається будь-яка можливість бачення, у центрі якого містився б абсолютний і непорушний суб'єкт [Шеффер : 314]. Пригадаймо також і слова М. Фуко, який уважав, що людина вже не цар у світовому царстві, не стоїть в осередку буття [Фуко : 368].

Починаючи з середини ХХ ст. у світі розгортається процес глобально-космічної наукової революції, де термін «глобальний» використовується як у якісно-змістовому, так і в просторово-географічному та просторово-космологічному значеннях. З погляду А. Д. Урсул і Т. А. Урсул, феномен глобальності характеризується двома векторами — з космосу до бачення глобальних характеристик цілісності людства і планети, а також від планети до позаземних просторів, формуючи соціоприродну систему «людство — Земля — Всесвіт» [Урсул : 26]. Безперечно, у цій «координатній сітці» наукових галузей своє місце повинна віднайти й лінгвістика, якій уже наприкінці ХІХ ст. стала зрозумілою недостатність лише порівняльно-історичного підходу для пізнання властивостей мовної субстанції, що і сприяло появі системно-структурної (а пізніше — антропоцентричної) парадигми. Проте запропоновані нові теоретичні опрацювання та побудови, на наш погляд, також характеризувалися певною герметичністю, оскільки насамперед ґрун-

тувалися й орієнтувалися лише на внутрішньолінгвістичні, пізніше — внутрішньогуманітарні аспекти, у той час як статус і роль мови, а, відповідно, й завдання, які об'єктивно були поставлені перед лінгвістичною наукою новою цивілізаційною і особливо — соціотехнічною реальністю, стали докорінно й безпрецедентно змінюватися.

На жаль, зазначені зміни не були належно оцінені й сприйнятті лінгвістичною та лінгвістами. І досі «традиційні» мовознавці, здійснюючи свою звичну академічну роботу, ніби не помічають, що поряд відбувається бурхлива, хоча й не зовсім зрозуміла, активність у галузі лінгвістичних технологій, яку здійснюють Google, Microsoft, Huawei, Yandex, Abbyy та ін. нелінгвістичні за професійною спрямованістю організації. Але не можна не помічати, що ними вже створені й практично функціонують лінгвістичні артефакти надзвичайних для традиційного мовознавства масштабів, які воно, на жаль, не вважає серйозним і поважним досягненням. Очевидно, таке ігнорування змін у сучасному цивілізаційному оточенні вже починає загрожувати респектабельному існуванню традиційних лінгвістичних інституцій.

Для усвідомлення причин подібного стану речей необхідно звернутися до базових методологічних принципів існування лінгвістичної науки, акцентуючи при цьому, що вона є підрозділом науки як форми суспільної свідомості і суспільної практики загалом. Остання, зазнаючи в наш час кардинальних змін, певною мірою вже почала впливати на термінологію парадигмальних визначень лінгвістики, яка поступово в нових життєвих контекстах адаптує такі поняття, як «еволюційність», «інформативність», «феноменологічність», що відповідає актуальним процесам навколишньої дійсності, сприйманню мови як частини цього світу і, відповідно, науки про мову та її інформаційно-технологічних застосувань.

З викладеного випливає, що, виходячи поза межі гуманітарності та впливаючись у загальнонаукову парадигму, лінгвістика вже зараз потребує кількох сильніших абстракцій, за допомогою яких її онтологічний і когнітивний діапазони стають набагато ширшими, ніж мова у власному розумінні. Автори вважають, що ця ситуація характеризується єдністю трьох фундаментальних засад, які розглядаються як концептуальні інваріанти наукової парадигми, покладені в основу її визначення, а саме: еволюція — інформація — феноменологія. Своєрідний синтез цих уявлень стосовно мови й утворює суть нової когнітивної концепції мовознавства, яку ми кваліфікуємо як еволюційно-інформаційно-феноменологічну парадигму. Засади такого підходу формувалися на підставі дослідницького досвіду, джерела якого містяться у наших працях, частково вже тридцятирічної давнини [Широков 1990; Широков 1996а; Широков 1996б; Лучик 2011; Лучик 2014, 2014а; Широков 2017, 2017а : 3–14]. Оскільки в лінгвістичній науці елементи цієї тріади як певної єдності досі не застосовувалися, вони потребують роз'яснень.

Перший елемент тріади — еволюція — не є абсолютно новим у мовознавстві, існує й поняття еволюційної лінгвістики, яка в історії свого становлення то пригальмовувала, то набирала обертів. У поняття еволюційної лінгвістики зазвичай включають ті її галузі, які кваліфікуються як порівняльно-історичне, генеалогічне мовознавство, мовна еволюція з притаманним їм індуктивним шляхом дослідницької діяльності від виявлення закономірностей до встановлення законів. Очевидно, до цієї сфери досліджень можна віднести і сучасні пошуки особливостей динаміки мовних систем [Валгина 2001; Земская 1996; Лучик 2014а; Лучик 2015]. Проте протягом

століть, починаючи від праць А. Шлейхера, якого часто небезпідставно вважають засновником еволюційної лінгвістики, і до сьогодні, хоч і накопичено надзвичайно багатий дослідницький матеріал з найрізноманітнішим практичним застосуванням, загальні закони розвитку мови як елемента комунікаційного механізму еволюції [Широков 2017, 2017а : 3–14], так само як і можливі умови її виникнення, досі не сформульовані. Вважаємо, настав час активізувати дедуктивний, узагальнювальний підхід в осмисленні еволюційних аспектів мовної системи, що може бути реалізовано саме в контексті загальної теорії еволюції. Подібні спроби вже здійснювалися представниками інших наукових галузей, зокрема й біологами. Так, В. М. Епштейн, працюючи над філософією систематики, у низці своїх праць запропонував еволюційний підхід у дослідженнях мовної системи, який полягав у застосуванні вже встановлених аксіом і теорем загальної теорії систем, що розвиваються, до систем мовних [див.: Епштейн 2009; Ейгер 2014].

На нашу думку, конструктивним шляхом у цьому напрямі є підхід, який ґрунтується на принципах загальної теорії еволюції [Широков 2017 : 3–14; 2017а : 3–18; 2018 : 3–18]. Еволюція, на наше переконання, є однією з основних, можливо, навіть найважливішою властивістю світу, оскільки становить універсальну форму буття природи, суспільства і технології, в якій відбувається поступовий перехід кількісних змін до якісних їхніх перетворень, тобто всього того, що прийнято кваліфікувати як прогрес. І хоча невизначеність критеріїв останнього, взагалі кажучи, не дозволяє сформулювати строгої дефініції терміна «еволюція», вважаємо, що саме вона є фундаментальним, первинним поняттям, якому можна дати певні пояснення, дослідити властивості і виявити закономірності.

Основним поняттям загальної теорії еволюції, на нашу думку, є механізм еволюції, що реалізується в певних дискретних формах. Кожний механізм еволюції характеризується певним, специфічним для нього комплексом матеріально виражених ознак, що дозволяють індивідуалізувати його і виділити з-поміж інших механізмів, які мають певні загальні властивості. Це дозволяє їх типізувати і віднести до одного класу явищ, а саме — до класу «еволюція» [див. детальніше: Широков 2017; 2017а]. Згадуваний нами комунікаційний механізм еволюції уможливує виявлення загальних властивостей комунікаційних систем, прикладом яких і виступає природна людська мова.

Спільним, можливо, універсальним параметром, який реагує на факт еволюції системи незалежно від її конкретної фізичної реалізації, на нашу думку, є складність системи, що еволюціонує. Це означає, що ускладнення системи є необхідною умовою її еволюції.

Для мовної системи мовленнєва комунікація слугує головним елементом механізму ускладнення, ступінь якого пропонуємо визначати обсягом лексичної системи, тобто кількістю слів у мовах відповідних комунікативних спільнот. Зазначені одиниці є носіями семантичної, соціально значущої інформації. Зі спостережень над мовними системами випливає, що в них завжди виявляються типові дискретні одиниці дихотомічної природи, які виступають носіями відношень форми і змісту, а ці особливості вписують їх у координати визначення А. М. Колмогоровим інформації [Колмогоров : 3–11]. За своїми властивостями вони ще більш наближені, а часом і повністю збігаються з так званими елементарними інформаційними одиницями, які розвиваються внаслідок тих чи тих лексикографічних ефектів. Поняття

елементарних інформаційних одиниць і лексикографічного ефекту в інформаційних системах наприкінці минулого століття були введені і досліджені В. А. Широковим [Широков[1998]]. Ці факти дозволяють використовувати обсяг лексики мовних систем як міру складності комунікативного механізму еволюції в його динаміці.

Що стосується другого члена нашої парадигмальної тріади, а саме інформації, то, як свідчать спостереження над мовними системами, темпи її ускладнення надзвичайно великі. Виникають навіть сумніви, чи такі великі обсяги інформації можуть у наш час бути ефективно оброблені, а головне — адекватно сприйняті й усвідомлені реципієнтами в реальному часі сучасного буття, адже психо-ментально-фізіологічна природа людини, у тому числі її здатність сприймати й опрацьовувати інформацію, навряд чи істотно змінилася від часів Адама. Основний когнітивний ланцюг людини, а саме «сприйняття → відчуття → переживання → усвідомлення → розуміння → рефлексія → реакція» [Palagin 43–51], функціонує так само, як і тисячі років тому, хоч інформаційний антураж цивілізації докорінно змінився. Експоненційне зростання інформації не супроводжується адекватним зростанням людських можливостей для її засвоєння, а тим більше ефективного використання. Як наслідок, виникає головне протиріччя сучасної епохи: закон еволюції потребує зростання обсягів інформації, яку виробляє і сприймає людство, а суспільство, що становить суму індивідів і стосунків між ними, не може належно скористатися цими даними і змушене обмежувати їхнє виробництво, обробку й використання. Еволюція ніби сама «вмикає» механізми свого гальмування, які іноді виявляються у вельми драматичних формах [див. докладніше: Лінгвістично-інформаційні студії... : 33–40]. Дедалі популярнішими стають катастрофічні сценарії розвитку цивілізації, про що йдеться у працях філософів, істориків, соціологів, фізиків, коли вони ніби наслідують пророцтво напису на піраміді Хеопса: «Люди загинуть від невміння користуватися силами природи і від незнання істинного світу». Не випадково М. Фуко підсумовує одну зі своїх праць надзвичайно песимістичним висновком: «<...> людина зникне, як зникає обличчя, накреслене на прибережному піску» [Фуко : 404].

Нагальна потреба відповіді на ці виклики стимулювала нові підходи до оперування надвеликими масивами інформації і привела до концепції «Big Data», або «великих даних», що символічно характеризуються як «три V», а саме: Volume («обсяг» — петабайти даних, що зберігаються), Velocity («швидкість» — отримання даних, перетворення, завантаження, аналіз, обробка та реакція в реальному часі) і Variety («різноманітність» — обробка структурованих, напівструктурованих і неструктурованих даних різних типів). Останнім часом до наведених «трьох V» додають ще два: Veracity — достовірність, авторитетність даних, яким користувачі почали надавати все більшого значення, і Value — цінність отриманої і накопиченої інформації. Власне, це і сприяло визнанню «великих даних» другим за значущістю після віртуалізації трендом в інформаційно-технологічній інфраструктурі, вагомим навіть, ніж енергозбереження та моніторинг. Зазначені особливості сучасного етапу розвитку Мережі спонукали до створення інструментів, здатних узяти на себе значну частину основного когнітивного ланцюга людини, що й активізувало проблему інтелектуалізації Мережі, висунувши ці завдання на передній план дослідницької діяльності, де найвагомніше місце належить мові. Лінгвістичне забезпечення цих процесів відіграє роль про-

відного фактора й основного інтерфейсу при взаємодії людини з Мережею і людини з людиною через Мережу. Тому сьогодні набуває все більшого значення інтеграція ідей і технологій віртуалізації, «великих даних» та їхньої інтелектуалізації переважно через механізми природної мови. Отже, маркером еволюції сучасного суспільства стала концептуальна послідовність: інформація — мережецентризм — інтелект — мова. За цих обставин технологічний статус останнього складника перетворився на необхідний елемент еволюції. Зазначений факт відбився й на парадигмальному модусі науки про мову. Лінгвістичні дисципліни, поступово виходячи з власної сфери гуманітаристики, все чіткіше набувають ознак соціально-технологічної науки з усіма відповідними наслідками. Це стосується і встановлення зв'язку мовознавчої методології з явищами соціального порядку, тому парадигмальні визначення сучасної лінгвістичної науки слід формулювати з проєкцією на глобальні соціальні процеси, які відбуваються в мережецентричному світі. Трансдисциплінарний принцип сьогодні потребує такої організації наукових досліджень, зокрема в галузі лінгвістики, за якої усі дослідницькі конструкції вписувалися б у загальну структуровану метаметодологію.

Але слід наголосити, що особливість лінгвістичних засобів полягає в тому, що людська мова як універсальний суспільний феномен існує лише у формі окремих національних її різновидів, носії яких лише і здатні розробляти лінгвістичні компоненти програмного забезпечення належного рівня та якості. Основою таких опрацювань зараз виступають кодифіковані, анотовані й репрезентативні моделі та масиви лінгвістичних даних, що в ідеалі становлять усі аспекти функціонування тієї чи тієї мови як у когнітивному, так і в комунікативному аспектах.

Такими засобами слугують лексикографічні системи, які становлять далекосяжне узагальнення поняття словника, а також лінгвістичні корпуси, що оперують великими масивами лінгвістично кваліфікованих і анотованих текстів. Про шляхи формування зазначених масивів даних на основі української мови, опису їхнього розроблення та наповнення, можливостей застосування як у технологічному аспекті, так і в суто лінгвістичних дослідженнях, ідеться у численних працях¹. Створення лексикографічних систем і лінгвістичних корпусів з подальшим розробленням високоякісних засобів лінгвістичного забезпечення є саме по собі досить складним і надзвичайно трудомістким завданням, що вимагає залучення значної кількості кваліфікованих фахівців. При цьому багато аспектів цієї роботи і досі не підлягають автоматизації, тобто повинні виконуватися вручну; тим більше актуалізуються проблеми розробки теоретичних інструментів, здатних закласти

¹ Широков В. А. Інформаційна теорія лексикографічних систем. Київ : Довіра, 1998. 331 с. ; Корпусна лінгвістика : монографія / Широков В. А., Бугаков О. В., Грязнухіна Т. О., Костишин О. М., Кригін М. Ю.; Укр. мов.-інформ. фонд НАН України. Київ : Довіра, 2005. 472 с.; Широков В. А., Лучик А. А., Остапова І. В., Яблочков М. М. Исследование функционирования эквивалентов слова в тексте на материале Украинского национального лингвистического корпуса. *Речевые технологии* / отв. ред. О. Харлапов. Москва : Издат. дом «Народное образование», 2014. № 1–2. С. 114–120; Лучик А. А., Остапова І. В. Синтагматична параметризація еквівалентів слів у парадигмі корпусної лінгвістики. *Людина. Комп'ютер. Комунікація* : зб. наук. праць. Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2017. С. 33–37, а також: Лінгвістично-інформаційні студії : Праці Укр. мов.-інформ. фонду НАН України : в 5 т. / за заг. ред. В. А. Широкова. Київ : Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2018.

необхідний фундамент для формалізації інтелектуальних властивостей мови і створення для цього ефективних моделей її репрезентантів. І хоча вітчизняні лінгвісти перші кроки щодо цього здійснювали ще наприкінці минулого — на початку нинішнього століття [Лучик 2001; Лучик 2009; Іваницька 2016], вирішення цих завдань перебуває на початковій стадії, вимагаючи від дослідників іншого контексту, ревізії навіть вихідних принципів опису досліджуваних фактів з метою приведення їх у відповідність до тих проблем, які доводиться розв'язувати на новому етапі.

У нових умовах лінгвістичних пошуків назріла нагальна потреба розширювати горизонти досліджень мови «самої в собі» за рахунок моделювання мовнорозумових, тобто мовних і ментальних процесів, хоча психофізичні стани і процеси, у тому числі мовнорозумові, не є повною мірою досяжними для безпосереднього спостереження, тим більше для об'єктивної фіксації. Репрезентантами цих явищ виступають усна й писемна форми мови, які й використовуються в ролі основних об'єктів концептуального моделювання мови [про вихідні положення розробки формальної моделі мови див.; Широков 2005а : 9–10].

Аналіз реальних лексикографічних структур, зокрема великих авторитетних лексикографічних об'єктів, особливо великих національних глумачних словників, і привів одного з авторів (В. Ш.) ще наприкінці минулого століття до формулювання фундаментального феноменологічного принципу — лексикографічного ефекту в інформаційних системах [Широков 1998], який прояснює механізм породження в мовному континуумі дискретних комплексів одиниць, що репрезентують ті чи інші аспекти взаємодії будь-яких лінгвістичних форм і відповідних змістів. Результати інтерпретації лексикографічного ефекту як носія і маніфестанта відношень «суб'єкт — об'єкт» і «форма — зміст» та застосування інформаційного підходу до опису мовної феноменології дозволили визначити й чітко сформулювати поняття лексикографічної системи й побудувати її формалізовану теорію. На підставі останньої та побудованих концептуальних моделей певних аспектів мови сьогодні вже здійснено проектування граматичних лексикографічних систем природних мов різного типу (флексивних, аглютинативних). Розвиток і узагальнення цих уявлень привели до формулювання феноменологічної картини мовного світу, нових лінгвістичних понять: лексикографічних середовищ та лексикографічних числень, лінгвістичних та концептографічних систем (останнє — спільно з Л. Л. Шевченко), розбудови теорії семантичних станів мовних одиниць, і як наслідок — до формулювання власного варіанта феноменологічного підходу в лінгвістиці [Широков 2004; Широков 2005; Широков 2017; 2017а; Широков 2018]. Набутий при цьому досвід став джерелом і дав підстави для обґрунтування власного визначення поняття системи в лінгвістиці, на нашу думку, — більш адекватного цій предметній галузі [Широков 2015; Широков 2016]. На його основі й було сформульовано власний варіант феноменологічного підходу, що уможливорює епістемологічний баланс між емпіричним та метафізичним підходами, властивими мовознавству попереднього періоду.

Отже, досвід роботи з надзвичайно великими за обсягом масивами даних, якими є лексикографічні системи та лінгвістичні корпуси, виявлення можливостей їхнього опрацювання, систематизації, встановлення тісних зв'язків мовознавчої науки з глобальними соціальними та соціотехнологічними процесами, що відбуваються в мережецентричному світі, прагнення

лінгвістики увійти в річище трансдисциплінарності, розширюючи при цьому свій онтологічний і когнітивний діапазони, теоретичні переосмислення загальнонаукових уявлень стосовно мови, синтез фундаментальних засад пізнавальної діяльності є тими факторами, які й дозволяють авторам кваліфікувати сучасну лінгвістичну парадигму як еволюційно-інформаційно-феноменологічну. Зазначений підхід до вивчення мовних явищ забезпечує епістемологічний баланс між емпіризмом і метафізикою та вводить методологію лінгвістики до кола близьких за методологічними засадами природничих і технологічних наук. У такий спосіб починають усе чіткіше вимальовуватися контури «Великої Суми Наукового Знання» як фундаментальної ознаки, чинника і фактотума ноосфери, настання якої передбачав великий Володимир Вернадський.

ЛІТЕРАТУРА

- Валгина Н. С. Активные процессы в современном русском языке. Москва : Логос, 2001. 304 с.
- Земская Е. А. Активные процессы современного словопроизводства. *Русский язык конца XX столетия (1985–1995)*. Москва : Языки русской культуры, 1996. С. 90–141.
- Ейгер Г. В., Эпштейн В. М. Общая теория развивающихся систем и законы эволюции языков. *Когниция, коммуникация, дискурс*. 2014. № 9. С. 59–85.
- Іваницька Н. Л. «Модель» у металінгвістичній системі теоретичних постулатів. *Граматичні студії* : зб. наук. праць. Донец. нац. ун-т / наук. ред. А. П. Загнітко. Вінниця : ДонНУ, 2016. Вип. 2. С. 7–12.
- Кант И. Сочинения : в 6 т. Москва : [б. и.], 1964. Т. 3. 799 с.
- Колмогоров А. Н. Три подхода к определению понятия «количество информации». *Проблемы передачи информации*. 1966. Т. 1. № 1. С. 3–11.
- Корпусна лінгвістика : монографія / В. А. Широков, О. В. Бугаков, Т. О. Грязнухіна, О. М. Костишин, М. Ю. Кригін. Український мовно-інформаційний фонд НАН України. Київ : Довіра, 2005. 472 с.
- Кубрякова Е. С. Человеческий фактор в языке. Язык и порождение речи / Е. С. Кубрякова, А. М. Шахнарович, Л. В. Сахарный; отв. ред. Е. С. Кубрякова. Москва : Наука, 1991. 238 с.
- Лінгвістично-інформаційні студії : Праці Укр. мов.-інформ. фонду НАН України : в 5 т. / за заг. ред. В. А. Широкова. Т. 1. Наукова парадигма та основні мовно-інформаційні структури. Київ : Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2018. С. 33–40.
- Лучик А. А. Моделирование как эффективный засіб дослідження прислівникових еквівалентів української мови. *Проблеми граматики і лексикології української мови* : зб. наук. праць. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2001. С. 97–105.
- Лучик А. А. Прислівникові еквіваленти слова в українській мові. Katowice : Wyd-wo US, 2009. 169 с.
- Лучик А. А. Про плінність лінгвістичної традиції. *Магістеріум : Мовознавчі студії*. Київ : ВПЦ НаУКМА, 2011. Вип. 37. С. 45–49.
- Лучик А. А. Українське зіставне мовознавство: стан і перспективи. *Мовознавство*. 2014. № 6. С. 31–39.
- Лучик А. А. Зауваги щодо створення граматики мовних процесів. *Магістеріум : Мовознавчі студії*. Київ : ВПЦ НаУКМА, 2014а. Вип. 57. С. 48–51.
- Лучик А. А. Граматика мовних процесів: від традицій до новаторства. *Мови й культури: між сходом і заходом (Пам'яті Омеляна Прицака)*. Київ : ВПЦ НаУКМА, 2015. С. 173–178.

- Лучик А. А., Остапова І. В. Синтагматична параметризація еквівалентів слів у парадигмі корпусної лінгвістики. *Людина. Комп'ютер. Комунікація* : зб. наук. праць. Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2017. С. 33–37.
- Маслова В.А. Лингвокультурология. Москва : Академия, 2001. 208 с.
- Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко. Київ : Основи, 1998. 324 с.
- Урсул А.Д., Урсул Т.А. Глобально-космическая революция в науке. *Философская мысль*. 2017. № 2. С. 26–45.
- Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / пер. с фр. В. П. Визгина, Н. С. Автономовой. Санкт-Петербург : А-сad, 1994. 407 с.
- Шеффер Ж.-М. Конец человеческой исключительности. Москва : Новое лит. обозрение, 2010. 392 с.
- Широков В. А., Костышин А. М., Буркат Е. В., Ковтуненко Л. С. Об определении информационной емкости объектов, наделенных сложной семантической структурой. *Тез. докл. Республ. конф. «Проблемы создания и внедрения новых информационных технологий в Академии наук УССР»*. Киев, 1990.
- Широков В. А. Інформаційна місткість лінгвістичних об'єктів. *Тези Всеукр.наук. конф. «Провідні лінгвістичні концепції кінця ХХ століття»*. Львів, 1996. С. 273–274.
- Широков В. А. Інформаційно-енергетичні трансформації та інформаційне суспільство. *Українсько-польський науково-практичний журнал «Наука, інновація, інформація»*. 1996. С. 48–66.
- Широков В. А. Інформаційна теорія лексикографічних систем. Київ : Довіра, 1998. 331 с.
- Широков В. А. Феноменологія лексикографічних систем : монографія. Київ : Наук. думка, 2004. 327 с.
- Широков В. А. Эволюция как универсальный естественный закон (Пролегомены к будущей общей теории эволюции). *Бионика интеллекта*. 2017. Ч. 1. № 1 (88). С. 3–14.; 2017а. Ч. 2. № 2 (89). С. 3–18; 2018. Ч. 3. № 1 (90). С. 3–18.
- Широков В. А. Елементи лексикографії: монографія. Український мовно-інформаційний фонд НАН України. Київ : Довіра, 2005а. 304 с.
- Широков В. А. Комп'ютерна лексикографія. Київ : Наук. думка, 2011. 356 с.
- Широков В. А., Лучик А. А., Остапова І. В., Яблочков М. М. Исследование функционирования эквивалентов слова в тексте на материале Украинского национального лингвистического корпуса. *Речевые технологии* / отв. ред. О. Харлапов. Москва : Издат. дом «Народное образование», 2014. № 1–2. С.114–120.
- Широков В. А. Лингвистика и системный подход. *Бионика интеллекта*. 2015. Ч. 1. № 1 (84). С. 3–12.
- Широков В. А. Лингвистика и системный подход. *Бионика интеллекта*. 2016. Ч. 2. № 2. С. 3–11.
- Широков В. А. Язык. Информация. Система. [Б. г.] : Palmarium Academic Publishing, 2017b. 280 с.
- Широков В. А., Любченко Т. П., Шевченко І. В., Широков К. В. Граматичні системи. Феноменологічний підхід. Київ : Наук. думка, 2018. 312 с.
- Эпштейн В. М. Версия современной эволюционной теории. *Труды Зоологического института РАН. Приложение № 1*. 2009. С. 272–293.
- Palagin A. V., Shirokov V. A. Principles of cognitive lexicography. *Intern. journ. «Informational theories & application»*. 2000. Vol. 9. N 2. P. 43–51.

REFERENCES

- Ejger G. V., Epshtejn V. M. (2014). Obshchaya teoriya razvivayushchihsya sistem i zakony evolyucii yazykov. *Kogniciya, kommunikaciya, diskurs*, (9), 59–85. [In Russian].
- Epshtejn V. M. (2009). Versiya sovremennoj evolyucionnoj teorii. *Trudy Zoologicheskogo instituta RAN. Prilozhenie 1*, 272–293. [In Russian].
- Fuko M. Slova i veshchi. *Arheologiya gumanitarnyh nauk*. V. P. Vizgin, N. S. Avtonomova (Transl.). Saint Petersburg: A-cad. [In Russian].
- Ivanytska N. L. (2016). «Model» u metalinhvistychnii systemi teoretychnykh postulatov. *Hramatychni studii. Zbirnyk naukovykh prats. Donetskyi natsionalnyi universytet*. A. P. Zahnitko (Ed.). Vinnytsia: DonNU, (2), S. 7–12. [In Ukrainian].
- Kant I. (1964). *Sochineniya*. Vol. 3. Moscow: [no publ.] [In Russian].
- Kolmogorov A. N. (1966). Tri podhoda k opredeleniyu ponyatiya «kolichestvo informacii». *Problemy peredachi informacii*. Vol. 1 (1), 3–11. [In Russian].
- Kubryakova E. S. (1991). *Chelovecheskij faktor v yazyke. Yazyk i porozhdenie rechi*. Moscow: Nauka, 212. [In Russian].
- Linhvistychno-informatsiini studii: Pratsi Ukrainskoho movno-informatsiinoho fondu NAN Ukrainy. U 5 t. (2018). Vol. 1. *Naukova paradyhma ta osnovni movno-informatsiini struktury*. V. A. Shyrokov (Chief Ed.). Kyiv, 33–40. [In Ukrainian].
- Luchyk A. A. (2001). Modeliuvannia yak efektyvnyi zasib doslidzhennia pryslivnykovykh ekvivalentiv ukrainskoi movy. *Problemy hramatyky i leksykologii ukrainskoi movy. Zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv: NPU, 97–105. [In Ukrainian].
- Luchyk A. A. (2009). Pryslivnykovyi ekvivalenty slova v ukrainskii movi. Katowice: Wydawnictwo US. [In Ukrainian].
- Luchyk A. A. (2011). Pro plynnist linhvistychnoi tradytsii. *Mahisterium: Movoznavchi studii*. Iss. 37. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr NaUKMA, 45–49. [In Ukrainian].
- Luchyk A. A. (2014). Ukrainske zistavne movoznavstvo: stan i perspektyvy. *Movoznavstvo*, (6), 31–39. [In Ukrainian].
- Luchyk A. A. (2014a). Zauvahy shchodo stvorennia hramatyky movnykh protsesiv. *Mahisterium: Movoznavchi studii*. Iss. 57. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr NaUKMA, 48–51. [In Ukrainian].
- Luchyk A. A. (2015). Hramatyka movnykh protsesiv: vid tradytsii do novatorstva. *Movy y kultury: mizh skhodom i zakhodom (Pam'iaty Omeliana Pritsaka)*. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr NaUKMA, 173–178. [In Ukrainian].
- Luchyk A. A., Ostapova I. V. (2017). Syntahmatychna parametryzatsiia ekvivalentiv sliv u paradyhmi korpusnoi linhvistyky. *Liudyna. Komp'ioter. Komunikatsiia: Zbirnyk naukovykh prats*. Lviv: Vydavnytsvo Lvivskoi politekhniki, 33–37. [In Ukrainian].
- Maslova V. A. (2001). *Lingvokul'turologiya*. Moscow: Akademiya. [In Russian].
- Palagin A. V., Shirokov V. A. (2000). Principles of cognitive lexicography. *International journal «Informational theories & application»*. Vol. 9 (2), 43–51.
- Sheffer Zh.-M. (2010). *Konec chelovecheskoj isklyuchitel'nosti*. Moscow: Novoe literaturnoe obozrenie. [In Russian].
- Shirokov V. A. (2015). Lingvistika i sistemnyj podhod. P. 1. *Bionika intellekta*, 1 (84), 3–12. [In Russian].
- Shirokov V. A. (2016). Lingvistika i sistemnyj podhod. P. 2. *Bionika intellekta*, (2), 3–11. [In Russian].
- Shirokov V. A. (2017). Evolyuciya kak universal'nyj estestvennyj zakon (Prolegomeny k budushchej obshchej teorii evolyucii). *Bionika intellekta*. P. 1. № 1 (88), 3–14. [In Russian].
- Shirokov V. A. (2017a). Evolyuciya kak universal'nyj estestvennyj zakon (Prolegomeny k budushchej obshchej teorii evolyucii). *Bionika intellekta*. P. 2. № 2 (89), 3–18. [In Russian].

- Shirokov V. A. (2017b). *Yazyk. Informaciya. Sistema*. Palmarium Academic Publishing. [In Russian].
- Shirokov V. A. (2018). Evolyuciya kak universal'nyj estestvennyj zakon (Prolegomeny k budushchej obshchej teorii evolyucii). *Bionika intellekta*. P. 3. № 1 (90), 3–18. [In Russian].
- Shirokov V. A., Kostyshin A. M., Burkat E. V., Kovtunenکو L. S. (1990). Ob opredelenii informacionnoj emkosti ob'ektov, nadeennyh slozhnoj semanticheskoy strukturoj. *Tezisy dokladov Respublikanskoj konferencii «Problemy sozdaniya i vnedreniya novyh informacionnyh tekhnologij v Akademii nauk USSR»*. Kyiv: [no publ.]. [In Russian].
- Shirokov V. A., Luchik A. A., Ostapova I. V., Yablochkov M. M. (2014). Issledovanie funkcionirovaniya ekvivalentov slova v tekste na materiale Ukrainskogo nacional'nogo lingvisticheskogo korpusa. *Rechevye tekhnologii*. Harlapov O. (Resp. Ed.) Moscow: Izdatel'skij dom «Narodnoe obrazovanie», (1–2), 114–120. [In Russian].
- Shirokov V. A. (1996). Informatsiina mistkist linhvistychnykh ob'ektiv. *Tezy Vseukrainskoi naukovoi konferentsii «Providni linhvistychni kontseptsii kintsia XX stolittia»*. Lviv, 273–274. [In Ukrainian].
- Shirokov V. A. (1996). Informatsiino-enerhetychni transformatsii ta informatsiine susilstvo. *Ukrainsko-polskyi naukovo-praktychnyi zhurnal «Nauka, innovatsiia, informatsiia»*, 48–66. [In Ukrainian].
- Shirokov V. A. (1998). Informatsiina teoriia leksykohrafichnykh system. Kyiv: Dovira. [In Ukrainian].
- Shirokov V. A. (2004). Fenomenolohiia leksykohrafichnykh system: Monohrafiia. NAN Ukrainy. Ukrainskyi movno-informatsiyni fond. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
- Shirokov V. A. etc. (2005). Korpusna linhvistyka: Monohrafiia. Shirokov V. A., Buhakov O. V., Hriaznukhina T. O., Kostyshyn O. M., Kryhin M. Yu. (Eds.) NAN Ukrainy, Ukrainskyi movno-informatsiyni fond. Kyiv: Dovira. [In Ukrainian].
- Shirokov V. A. (2005a). Elementy leksykohrafii: Monohrafiia. Ukrainskyi movno-informatsiyni fond NAN Ukrainy. Kyiv: Dovira. [In Ukrainian].
- Shirokov V. A. (2011). *Komp'uterna leksykohrafiia*. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
- Shirokov V. A., Liubchenko T. P., Shevchenko I. V., Shirokov K. V. (2018). *Hramatychni systemy. Fenomenolohichni pidkhid*. Kyiv: Naukova dumka.
- Sosior F. de. (1998). *Kurs zahalnoi lingvistyky*. A. Korniiichuk, K. Tyshchenko (Transl.). Kyiv: Osnovy. [In Ukrainian].
- Ursul A. D., Ursul T. A. (2017). Global'no-kosmicheskaya revolyuciya v nauke. *Filosofskaya mysl'*, (2), 26–45. [In Russian].
- Valgina N. S. (2001). *Aktivnye processy v sovremennom russkom yazyke*. Moscow: Logos. [In Russian].
- Zemskaya E. A. (1996). *Aktivnye processy sovremennogo slovoпроизводства. Russkij yazyk konca XX stoletiya (1985–1995)*. Moscow: Yazyki russkoj kul'tury, 90–141. [In Russian].

V. A. SHYROKOV

Ukrainian Lingua-Informational Fund of the NAS of Ukraine
Kyiv, Ukraine

E-mail: vshirokov48@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-5563-8907>

A. A. LUCHYK

National University «Kyiv-Mohyla Academy»

Kyiv, Ukraine

E-mail: allal@meta.ua

<https://orcid.org/0000-0002-4218-355X>

PARADIGMATIC FOUNDATIONS OF THE LINGUISTICS OF THE FIRST HALF OF THE 21ST CENTURY

The paper proposes and defends the definition of the paradigm of scientific research in modern linguistics as evolutionary-informational-phenomenological science. The factors contributing to the appearance of such a term are given and substantiated. Among them is the transdisciplinary nature of modern scientific activity, centered around the need to reproduce a holistic picture of the world. As a result of this mode of modern scientific cognition, the very system of knowledge is complicated, which requires the transition of scientific ideas to the level of more abstract categories. Along with the established notions of methodology and theory, the term paradigm is more actively used. However, the case of the number and composition of modern paradigms of scientific knowledge still remains open, including in linguistics. The diversity of views on the linguistic paradigm is mainly limited to its three implementations: comparative-historical, system-structural, anthropocentric. However, it should be borne in mind that in the new civilizational and sociotechnical reality the role of linguistic science has radically and unprecedentedly changed, which has already adapted such concepts as evolutionary, informative, phenomenological.

Theoretical rethinking of general scientific ideas about language, establishing close links between linguistics and global social and socio-technological processes occurring in the network-centric world, encourage the authors to qualify the modern linguistic paradigm as evolutionary-informational-phenomenological. Such approach provides an epistemological balance between empiricism and metaphysics, introduces the methodology of linguistics to the sciences close in principle to the scientific disciplines of nature and technology, while expanding the ontological and cognitive ranges of linguistics.

Keywords: network-centric world, methodology, theory, paradigm, evolutionary-information-phenomenological paradigm, epistemological balance, empiricism, metaphysics, ontological range, cognitive range.

Дата надходження до редакції — 26.08.2021

Дата затвердження редакцією — 06.09.2021